

ANJA ŠTEFAN:

PRIPOVEDOVANJE KOT JEZIKOVNO ISKANJE

Pripovedovanju, kot ga poznamo iz tradicije, je koncept govorjenja na pamet popolnoma tuj. Pripovedovalec namreč zgodbo ubeseduje sproti, sproti ji išče končni jezikovni izraz. Če danes k pripovedovanju pristopamo na ta način, potem nas to nujno pripelje do jezikovnega iskanja: kako naj se izražam, da bo moj jezik primeren zgodbi, govornemu položaju in meni samemu. V prispevku razmišljam o svojem jezikovnem iskanju in z navajanjem odlomkov bralce usmerjam h gradivu, ki bi jim pri oblikovanju lastnega pripovedovalskega jezika lahko bilo v pomoč.

Danes pripovedovanje marsikdo razume kot govorjenje na pamet in v nekaterih primerih to tudi res je. Vendar je bilo govorjenje na pamet pripovedovanju, kot ga poznamo iz tradicije, tuje. Govorjenje daljšega proznega besedila na pamet je omogočila šele pismenost, prej zanj ni bilo možnosti in tudi potrebe ne. Ljudske pripovedi so živele skozi vsakokratno sprotno ubesedovanje, vsakič so bile povedane malo drugače.

Temu načelu pri svojem pripovedovalskem delu tudi sama sledim. Pripovedi, ki jih izberem za pripovedovanje, se ne učim na pamet; realizacija pred publiko je vedno rezultat predhodnega pripravljanja in sprotnega navdiha. Ko zgodbo iščem, sem vesela izvirnika, ki ga odlikuje sočen, bogat, živ jezik, vendar hkrati samo zaradi slabega jezika ne zavrnem dobre zgodbe. Ko jo izberem, si zapišem osnovni potek dogajanja, ga ponovim, potem pa zgodbo sama zase govorim tako dolgo, da se ena z drugo udomačiva. Pri tem jo jezikovno oblikujem, hkrati pa jo dodelujem tudi na ravni vsebine: njene gole kosti na svoj način oblačim v meso, še posebno, če je besedilo, iz katerega izhajam, zelo skopo. Če rečem, da jo jezikovno oblikujem, spet ne mislim na postopno izoblikovanje nekega končnega načina ubeseditve, končnega besedila. Res je sicer, da se skozi večkratno ponavljanje določeni deli pripovedi jezikovno zelo učvrstijo, kljub temu pa mi je cilj predvsem to, da bi bila v pripovedi dovolj doma, da bi jo bila sposobna v kakršnikoli okoliščinah tekoče sproti ubesedovati. Ko

določeno pripoved brusim in ji iščem jezikovni izraz, pravzaprav razvijam svoj jezik tudi za vsa nadaljna pripovedovanja drugih zgodb; urim se v veščini sprotne ubesedovanja. Prepričana sem, da pripovedovanju sprotno ubesedovanje odpira čisto drugačna vrata kot govorjenje na pamet. Veščemu pripovedovalcu omogoča, da je bolj odziven in bolj živ.

Pomeni pa sprotno ubesedovanje veliko jezikovno iskanje. Pripovedovalec se mora odločiti, kakšen njegov jezik sploh bo: bo narečje, višji pogovorni ali celo zborni jezik? Kako glede skladnje: bo knjižno nevtralna ali bo prisluhnila nenapisanim pravilom govornega jezika? Bo priredno preprosta ali pa bo pod vplivom literature ponujala tudi dovolj zapletena podredja? Kako glede besedišča: kam s pojmi, ki poimenujejo nekaj zelo abstraktnega, kam z arhaizmi, kam z nekaterimi narečnimi besedami, ki so zvočno zelo polnokrvne, vendar lokalno omejene? Kako z glagoli rekanja? Kako s premim govorom? O vsem tem se pripovedovalec odloča sam; z zavestnimi premisleki in občutkom postopoma ostri svoj jezik. Sama ga že leta gradim z željo, da bi bil preprost – kot je to ljudski pripovedi lastno –, a hkrati močan, zvočno lep, po besedišču ustrezen vsebini, ki jo govorim, primeren okoliščinam, v katerih nastopam, in meni sami po koži. Pravzaprav ga ne dodelujem le zaradi pripovedovanja in skozi pripovedovanje – vse moje delo je tesno povezano z jezikom in delo na enem področju vpliva na delo na drugem in ga podpira. Ko pišem, poslušam svoj jezik in prebiram besede, pozorna sem na njihov zvok in na ritem, ki ga gradijo. Ko prevajam tuje ljudske pripovedi, ravno tako. Ko urejam ali prepisujem pristne zapise slovenskih ljudskih pripovedi, sem seveda pozorna na zgodbe, a tudi na to, kako se povedane, kako so jih ubesedovali različni ljudski pripovedovalci. Opazujem npr., kako so zasnovali začetek, kako hitro so nizali prizore in kako izpeljali prehode med njimi, koliko pozornosti so posvetili opisu in koliko čistemu dogajanju, koliko premege govora so si privoščili, koliko sebe, svojih komentarjev so vnesli v pripoved, kakšne besede so uporabljali, kakšno skladnjo itd. Še natančnejše delo je transkribiranje folklornega gradiva, saj pri njem ne loviš le besed, ampak celo posamezne narečne glasove. Da ti jih iz gostega govornega toka uspe razpoznati in zapisati, moraš isti delček besedila poslušati res velikokrat. Ob tem se zgodi, da načine izražanja, ki jim tako vztrajno slediš, nekako ponotranjiš, da ti pridejo prav pod kožo. Da prevzameš duha jezika, ki je ljudskim pripovedim po meri. Zdi se mi, da sem ravno zaradi dovolj obsežnega transkribiranja v svoj jezik sprejela jezikovne postopke, ki niso tipično današnji in tudi ne tipično knjižni, vendar pripovedi in meni kot pripovedovalki tako zelo dobro denejo.

Naj povedano ponazorim z nekaj primeri. Predstavila bom tri vrste jezikovno kvalitetnega gradiva, ob kakršnem bi današnji pripovedovalec lahko razmišljal o svojem jeziku.

1. **Pristni zapisi ali posnetki ljudskih pripovedi, ki jih je povedal nadarjen pripovedovalec** (torej nekdo, ki ga je širša skupnost prepoznavala za mojstra govornega besede)

Navajam nekaj odlomkov iz pripovedi Antona Dremelja - Resnika, dolenskega pravljicarja, ki ga je l. 1950 odkril dr. Milko Matičetov in ga kasneje označil za najbolj nadarjenega pripovedovalca izmed vseh, kar jih je srečal v svojem predrezijanskem obdobju. Anton Dremelj – Resnik se ni odlikoval le po obširnem repertoarju, ampak tudi po lahkotnosti in sočnosti ubesedovanja. V njegovih besedilih lahko opazujemo skladnjo (ki je pogosto priredna; če je zapletena, je zaradi vrinjenih ali nedokončanih stavkov, ne pa npr. zaradi večstopenjskega kopičenja odvisnikov); besedišče (konkretno, malo abstraktnih poimenovanj, ni besed, ki so tipično današnje in dajejo besedilu intelektualni prizvok, sočni medmeti, samo najosnovnejši glagoli rekanja), ritem govora, ki ga ustvarjajo premi govori, večkratno ponavljanje povedi (paralelizem členov), pogosto rabljeni glagoli rekanja; sočne primere (ki zrcalijo življenje, tesno povezano z naravo); itd. Ob tovrstnem gradivu se marsikdo, ki ljudske pripovedi pozna le iz literariziranih priredb, lahko zave, v kakšnem jeziku so sploh živele.

Primer št. 1:

Pa tist prime, pa ugasne, pa uole včn zlije. Pa grie včn. Taku m je bu lejp vrt, kənè, krasnu. Pa pride do anih vrat, pa adpre, pa za sčboj zapre, pa grie gor pa štienegah, gor včn. Tisti diec ga j gor pa čakov, k je djav, de je jegov stric. Prav:

“Fant, dej mi lčhtiernca.”

Prav:

“Stric, kčbuom pršu včn z jame, pa vam buom dav.”

“Nčč,” prav, “prov prec ččm miet lčhtiernca!”

Prav:

“Prej čist nčč ne, doklier na pridčm včn z jame.”

Trikrat mu rače, tisti dec. Fant pa prav:

“Nč̄ drgač, stric,” prav. “Prec je vaša, samu zunej muor̄m bit prejd!”

Un je pa s palca zamahnu, škale sa se vk̄p stis̄nle, fant je pa nuot biv astav v ziemplji.

(Ad čud̄žne l̄htierne, trak ISN 8, shranjen v Inštitutu za slovensko narodopisje v Ljubljani; povedal Anton Dremelj – Resnik iz Petrušne vasi, l. 1959 posnel Milko Matičetov)

Primer št. 2:

Pride gor v grad, rejs je bu črn, k̄nè, v̄s z maham preraščen. Pride nuotar, pa ga spiet ana stara žienska sključ̄na zamierka. Prav:

„Mladenč, kakú s pršú v ta grad?”

Prav:

„Srieče iščem,” prav.

„Hja,” prav, „taku je: v našmu grad je srieča al pa nasrieča. Kar č̄š,” prav. „Abuje je!”

„Hja,” prav, „j̄s b bu rad srieč̄n.”

„Dobr je,” prav, „paskus. Vsak človk je sije srieče kavač!”

(Ad ačieta, k se je na an akú juokov, na nga pa smejav, trak ISN 8, shranjen v Inštitutu za slovensko narodopisje v Ljubljani; povedal Anton Dremelj – Resnik iz Petrušne vasi, l. 1959 posnel Milko Matičetov)

Primer št. 3:

Pa je šu dol pačas pa hribu, pride da Kaváčevke, tam pa srieča zajca. Ga vpraša:

„Zajc, al s ti m̄sar?”

Prav zajc:

“S̄m.”

Prav jež:

“Pakaž zabié!”

Mu pakaže –

“Ja,” prav, “ti že nejs m̄sar, ti maš preslabe zabié!”

Grie spiet naprej pa huosti, pa srieča l̄sica. Jež jo vpraša, prav:

“Lāsica, al si ti māsar?”

Prav:

“Səm.”

Prav:

“Pakaž zabié!”

Pakaže zabié lāsica –

„Ja,“ prav, „ti že nejs,“ prav, „ti maš vse preslabe zabié.“

Grie še n cajt pa huosti, gor pruoť Srejdnam vrh, sreče pa vovka. Prav:

„Vovk, al si ti māsar?”

Vovk prav:

“Səm.”

Prav jejž:

“Pakaž zabié!”

Pa mu jih pakaže.

„Ja,“ prav, „ti pa sə!”

(Ad srne in jejža, trak ISN 10, shranjen v Inštitutu za slovensko narodopisje v Ljubljani; povedal Anton Dremelj – Resnik iz Petrušne vasi, l. 1959 posnel Milko Matičetov)

2. Pristni zapisi slovenskih ljudskih pripovedi, ki jih je povedal nadarjen pripovedovalec in ki so bile za objavo kar najbolj dosledno prenesene v KJ.

Navajam odlomke iz dveh rezijanskih pravljic, ki ju je dr. Matičetov za objavo prevedel v knjižno slovenščino. Tudi tovrstni prevodi lahko ustvarijo zelo jasno predstavo o tem, v kakšni obliki se je ljudska pripoved realizirala v svojem naravnem življenju. Njena zvočna podoba je sicer zaradi spremenjene glasovne podobe in ritma besed okrnjena, a skladenski vzorci ostajajo dovolj pristni, enako izbira besedišča.

Tovrstne objave ljudskih pripovedi se bralcem marsikdaj zdijo zahtevne. Odstopanja od knjižne norme od bralca pogosto zahtevajo dodatni napor, na katerega posebno otroci velikokrat niso pripravljeni. A že če jim tovrstno gradivo glasno bere spreten odrasli bralec, mu sledijo brez težav in v njem celo uživajo. Pripovedovalcu, ki se uči, kako naj postavlja

besede, da bodo v živi komunikaciji delovale naravno in ne papirnato, pa tovrstno gradivo ponuja uporabne vzorce za delo na pripovedih, ki so na poti v knjige doživele občutnejše prirejanje.

Primer št. 1:

Tedaj se je vzdignila, ubožica, in je šla. Gre in gre, je prišla k Februarju. Ta je bil najmanjši mesec, vendar hudo prebrisan, tako da je imel ljudi za norca, Februar. Tudi tega je pozdravila kot ujca.

„Kam pa greš, néča?“

„Jojme,“ je rekla, „jaz sem prišla, da bi mi ti kaj dal. Jaz imam bose otročiče, nage, eden ima raztrgane hlače na ritki, eden ima raztrgan hrbtek, eden se nima v kaj zaviti. Dajte mi kaj, da bom mogla preživljati otročiče! Mož mi je umrl, sama sem z dvanajstimi otroki.“

„Kaj pa naj ti dam,“ pravi, „po kaj si prišla k meni? Jaz imam samo dež, veter, brozgo in podobno. Nimam nič za tvoje otročiče. Morda bolj naprej, pojdi k drugemu bratu, morda bo on imel kaj.“

„Lepo, lepo,“ pravi pri sebi, „prvi mi ni dal nič, je rekel, če naj mi da sneg. Drugi mi je hotel dati dež. Mar nisem zadosti premočena, da bi mi dajal še dež!“ Tedaj je rekla: „Grem, obiščem še enega!“

(Dvanajst ujcev, rezijanska ljudska pravljica, povedala Tina Vajtova, zapisal Milko Matičetov, MK, Ljubljana, 1994.)

Primer št. 2:

Dobro, mladenič je vzel kozarec in je šel k vodici nalivat, ne. Ampak ko je prišel dol k vodi, da bi nalil, vodica se mu je umaknila stran, ves dan zmerom stran, in od ni mogel nikoli naliti te vodice. Je hodil zmerom za vodico, da bi jo nalil, pa je ni mogel. Tedaj je prišel k puščavniku žalosten in je rekel:

„Jaz ne morem naliti vode.“

„Ma,“ je rekel, „če ti ne boš mogel ...“ je rekel. „Jaz ti ne morem nič pomagati,“ je rekel, „če ti ne moreš naliti vode.“ Torej, „Dobro,“ pravi, „ti moraš poskusiti tudi jutri ...“

(Mataj iz Rezije, razijanska ljudska pravljica, povedala Paska Dulica, zapisal Milko Matičetov, v: Zaliv, Trst, 1966, št.2/3; 66)

3. Kvalitetni prevodi in priredbe tujih ljudskih pripovedi

predstavljajo gradivo, ki je zaradi mnogih jezikovnih postopkov, skozi katere je šlo, od svoje pristne podobe gotovo precej oddaljeno. A če so plod ustvarjalcev s tankim ušesom, dobrim občutkom za jezik in za duha ljudske pripovedi, lahko zelo uživamo v tem, kako so povedani.

Primeri št. 1 in 2:

In je odjahal carjevič Vasilij. Videli so, kako je skočil na konja, a niso videli, v katero stran je pognal ...

In prijaha do križpotja, kjer leži plošča, kamen in bere:

„Če greš na desno, sebe rešiš, konja zgubiš. Če greš na levo, konja rešiš, sebe pogubiš. Če greš naravnost, ženo dobiš.“

Mislil je, razmišljal carjevič Vasilij pa zajahal naravnost po cesti, kjer ženo dobiš.

Stopil je v bajto, tam je sedela starka Jaga baba. Svileni prejo je motala in nitke navijala v klobčič.

“Hu, hu,” pravi, “ruskega človeka uho ni slišalo, oko ni videlo, a zdaj je ruski človek sam prišel.”

A carjevič Ivan ji odvrne.

“Ah, ti Jaga baba, sam vrug ti pomaga, nisi še ujela ptice, pa jo že skubeš, nisi spoznala mladeniča, pa ga že grdiš ... Rajši bi hitro skočila in mene, vrlega mladeniča, popotnega človeka, nahranila, napojila in mi posteljo pripravila za noč. Jaz bi legel, ti bi sedla k vzglavju, me začela spraševati, jaz pa bi ti začel odgovarjati, čigav sem in od kod.”

(O jabolkih, ki pomladijo in o živi vodi, v: Ruske pravljice: Prva knjiga; prevedel Ludvik Mrzel, MK, Ljubljana, 1964; 82,84.)

Ob vsem povedanem se lahko zavemo, kako mrtvo utegne zveneti zgodba, ki se jo iz jezikovno revnega vira učimo na pamet, še posebno, če je zapisana v jeziku, ki nikoli ni bil živi jezik ljudske pripovedi in ki tudi danes ni živi jezik našega poslušalca in nas samih. Npr.:

Polž je takoj nastopil pot v dolino, lisica pa, v svesti si gotove zmage, je še nekoliko poležala. To priložnost je izrabil zviti polž, zlezel je in se prislinil lisici na rep. Šele proti večeru se je lisica leno dvignila in odkorakala v dolino – s polžem na repu. Mislila je, da bo kaj kmalu dohitela polža. Toda kako se je začudila, ko polža ni bilo nikjer. Misleč, da je ubral kakšno krajšo pot in da vendar utegne res biti že v dolini, prične stopati hitreje. Ko pa ga, prišedši v dolino, tudi tukaj ne dobi, se obrne proti gozdu in zaničljivo zakliče:

„He, stric počasnež, kje ste pa ostali?“

(Lisica in polž, v: Slovenske basni in živalske pravljice, zbral in uredil Alojzij Bolhar; Ljubljana, MK, 1991; 24.)

Ponavadi o umetnostnem jeziku razmišljamo kot o nečem, kar je doma znotraj literature, literatura pa je besedna umetnost, ki nastane z zapisom, najpogosteje v knjižnem jeziku. Poznavanje ubeseditiv ljudskih pripovedi, ki so jih povedali izbrani mojstri govornje besede (torej pravljicarji, ki jim je mojstrstvo v pripovedovanju priznavala širša lokalna skupnost), pa me napeljuje k misli, da je, dokler je pripovedovanje še dovolj cvetelo, da so ti posamezniki svoj talent lahko razvili, tudi znotraj govornega jezika obstajal umetnostni jezik, torej jezik, ki je skupaj z nejezikovnimi izraznimi sredstvi zgodbo lahko povzdignil v svojevrstno umetniško doživetje.

Dodatek o govoru:

Kot pripovedovalka se globoko zavedam potrebe po šolanju govora in razkošja, v katerem se nastopajoči znajde, ko se na svoj glas in govor lahko popolnoma zanese. Ko ve, da je njegov govor navzven učinkovit in hkrati zanj zdrav. Žal mi je, da sem kot slovenistka doživela bore malo praktičnega urjenja govora in še to se je omejevalo skoraj le na pravorečje. Tako se z oblikovanjem govora spoprijemam na priložnostnih šolanjih. Razgledujem se po tem, kako naj telo pomaga glasu, da se bo krepil in kako naj mu pomaga misel, da bo uporabljen primerno, estetsko, prepričljivo. Zavedam pa se tudi občutljive odvisnosti govora od lastnega čustvenega spreminjanja, celo od človeške pokončnosti in širine in po drugi strani od tega, kako zares nastopajoči doživlja povedano. Mislim, da pripovedovalčeva velika osebna

prepričanost v vsebino, ki jo govori, in prevzetost od nje, lahko napolnita tudi govor, ki ni briljantno izšolan, s čudno veliko močjo.